

Ičo Vidmar

**Walter Rodney: Kako je Evropa podrazvila Afriko.**

**Ljubljana: Založba /\*cf., 2021.**

**Prevod: Aleksandra Rekar.**

**473 str., (ISBN 978-961-257-141-2), 28,00 EUR**

Delo gvajanskega marksističnega zgodovinarja, »učenjaka aktivista«, kot Walterja Rodneyja v kratkem, silovitem predgovoru k zadnji izdaji v angleščini imenuje znamenita ameriška črnska soborka in kritična intelektualka Angela Davis, je v vseh pogledih temeljno delo afriškega zgodovinarja. Njegova aktualnost je v njegovi »zastarelosti«, kakršno morebiti uzre današnji bralec, vaje sodobnejših obravnav zgodovinskih učinkov kolonializma in sodobnega imperializma, modnejših pojmov in členitev s področja »postkolonialnih študijev«, ki za seboj puščajo marksističen pojmovni aparat, a to rad počne na račun strogo dosledne historične analize tega, kar natančno zajema naslov dela iz leta 1972, namreč kako je Evropa podrazvila Afriko.

Obsežno delo odlikuje poseben, didaktično agilen »neakademski« slog brez sprotnega navajanja referenc, arhivskih virov in obširnih opomb pod črto. Rodney sam v kratkem uvodu pojasni, da želi z njim doseči tiste Afričane, ki »se želijo še bolj poglobiti v naravo svoje izkoriščenosti, ne pa ugoditi ‚standardom‘, ki so jih postavili zatiralci in njihovi predstavniki v akademskem svetu« (str. 12), se pravi doseči afriške študente, izobražence in druge prijatelje po svetu, navsezadnje tudi nasprotnike. Le na koncu poda sklepne napotke za nadaljnje branje s priporočeno literaturo, ki se, pazljivo izbrana po področjih – tu se pozna avtorjev teoretski in politični naklon – odmika od »zahodne buržoazne znanosti«.

To je Rodneyjev pogost polemičen očitke v besedilu, ki med drugim tudi evropskim »buržoaznim antropologom« očita njihov filozofski pogled na »primitivne družbe«, ki je povzročil ločevanje afriške družbe od njenega zgodovinskega konteksta (str. 415). Pri njem ne gre za precej razširjeno navado med afriškimi zgodovinarji tistega časa, ki so radi pohiteli s srborito diskvalifikacijo v slogu, da je denimo britanska socialna antropologija pač »kolonialna znanost« v službi kolonialnega gospodstva.

Že v svoji prvi monografiji *Zgodovina zgornjegvinejske obale 1545–1800* iz leta 1970 obravnava začetke evropske atlantske trgovine z afriškimi sužnji ter spremenjene gospodarske, politične in družbene odnose v tem zahodnoafriškem območju. Kontekst obravnave je prostor, ki se ne omejuje na Afriko in posebej na del zahodnoafriškega obrežja, marveč na širše atlantsko območje, se pravi vzpostavljene povezave med Evropo, Afriko in Amerikami (ter v manjši meri Azijo), tako kot je celine in njihove družbe med seboj povezal in predručal trgovski kapitalizem zaporednih evropskih velesil, od Portugalske do Britanije. Podrobno analizira pojav novih afriških posrednikov pri trgovini s sužnji in drugim blagom ter spodbija označbe antropologov, ki so afriško družbo po koncu trgovine s sužnji označevali za »tradicionalno«. Za Rodneyja so, nasprotno, številni opisi antropologov iz 19. in 20. stoletja, ki so takšno početje imeli za »običajne načine«, za del »tradicije«, ravno proizvod razmer, v katerih je bila zgornjegvinejska

obala čedalje bolj vpotegnjena v mrežo »mednarodnega kapitalizma« in je sčasoma postala integralni del njegove delitve dela. Zato pri antropoloških besedilih svetuje previdnost. To je nazoren prikaz njegovega tipa razlage in členitve zgodovinskega razvoja afriških družb in soslednega iskanja družbenih vzrokov za njihovo podrazvitost.

Pričujoče, drugo delo je zgodovinarjeva intervencija v izjemno občutljivem in nemirnem trenutku novejših afriških zgodovine, ki po osamosvajanju afriških držav, pridobitvah neodvisnosti, različnih iskanjih »smerni razvoja« in hkrati potekajočih narodnoosvobodilnih bojih v portugalskih afriških kolonijah ter po vladajočem režimu *apartheida* v Južni Afriki (Nelson Mandela s tovariši je v zaporu) ostro odpira vprašanje afriškega razvoja, ki je po Rodneyjevi ugotovitvi »možen samo na temelju radikalnega preloma z mednarodnim kapitalističnim sistemom« (str. 11). Ta je po njegovem v zadnjih petih stoletjih glavni razlog za podrazvitost Afrike.

Tudi raziskovalno področje afrikanistike (pozneje preimenovane v afriške študije) je v času pridobivanja neodvisnosti afriških držav in boja zanjo dobivalo nov zalet. Raziskave so se še deset let prej posvečale ali mitskemu povelečevanju nekdanjih afriških kraljestev ali družbeno in politično napeti »zdajšnjosti za prihodnost« (na primer mednarodno izjemno vplivna pariška panafriška revija za politiko, kulturo in književnost se imenuje *Présence Africaine*). Novo usmeritev so predstavljala dela mladih nacionalnih zgodovinarjev Afrike, ki se jih je prijelo ime »daresalamska šola«. Na posebno vlogo tanzanijskega glavnega mesta Dar es Salaam v izvrstni spremni besedi opozarja Nikolai Jeffs. Ravno na to usmeritev meri Rodney (v mestu je dokončal knjigo), ko posebej izpostavlja zgodovinarje, ki so poudarjali pomembno preteklost Afrike pred prihodom Evropejcev, a obenem skuša povezati drug primerljiv pristop, ki poudarja transformativno vlogo zunanjih sil (čezmorsko trgovino s sužnji, zlatom in slonovino). Eden ključnih zastavkov je tale: »Če naj razumemo prihod kolonializma v Afriko, je treba preučiti predhodno zgodovinsko evolucijo tako Afrike kot Evrope, še posebno na načine, kako so njuni trgovski stiki vzajemno vplivali na obe celini, da se je to, kar se imenuje ‚predkolonialna‘ trgovina, izkazalo kot pripravljalna faza kolonialne vladavine« (str. 218).

Tu razgrne periodizacijo razvoja afriških družb, ki sledi izhodiščnemu preizpraševanju osnovnega razmerja med (večidel ekonomsko) razvitostjo in podrazvitostjo ter tematizira temeljni položaj odvisnosti, kjer so njegovo pomagalo dependistične teorije latinskoameriških avtorjev. Pred 15. stoletjem afriška celina zanj razkriva izrazit neenakomeren razvoj posameznih družb, kolikor so ga do tedaj dognale različne vede. Kot primer navaja globoke razlike med Etiopijskim imperijem in sploh različnimi oblikami razmeroma stalnih tributarnih držav ter lovskimi družbami, ko je prevladujoče načelo družbenih razmerij družina s sorodstvom, povezana s komunalizmom. Za osnovo in »evropsko primerjavo« precej togo sledi Marxovim zgodovinskim etapam družb s pripadajočim produkcijskim načinom, kjer ima težave ravno z afriškimi predkolonialnimi državnimi tvorbami, družbenimi formacijami, ki so »nekaj podobnega evropskemu fevdalizmu«. Čas pisanja knjige sovpada z obdobjem, ko so marksistični zgodovinarji še premlevali o »azijskem produkcijskem načinu« in predvsem v francoskem marksizmu tudi o morebitnem »afriškem produkcijskem načinu«, česar se Rodney dotakne; možnost njegovega obstoja sicer zavrže, a se mu ta tema ves čas vtihotaplja v obravnavo, tudi v oceni, da »večina afriških držav ni bila opazno

drugačna od komunalizma, zato uporabljam izraz ‚prehodna stopnja‘, ki jo umešča na raven pred »zrelim, razredno razslojenim fevdalizmom« (str. 120). Uporaba »fevdalizma« pri analizi afriških držav je lahko le ustrezen primerjalni okvir in nič več.

Vzporedna pot iz »etapnih« zadreg je konceptualizacija tributarnega produkcijskega načina, kot sta ga pozneje vpeljala ekonomist Samir Amin in antropolog Eric Wolf, ki je temu delovnemu okviru pri analizi uporabe družbenega dela v neevropskih družbah dodal še sorodstveni produkcijski način s posebno vlogo poglavarstev. Zanj so zgodovinske variacije znotraj tributarnega načina vedno odvisne od moči države v primerjavi z drugimi, Amin pa bi tu dodal, da je ravno šibka država v razkrajajočem evropskem fevdalizmu v primerjavi s kitajskim imperijem spodbudila oblikovanje kapitalističnega načina v zahodni Evropi.

Rodney večkrat poudarja, da v nobeni afriški družbi ni zaslediti suženjstva kot produkcijskega načina, čeprav so bili sužnji povsod tam, kjer je razgradnja komunalne enakosti prišla najdlje. To je zanj poteza »avtonomije afriške poti znotraj širšega okvira univerzalnega napredka« (str. 120); Afričani so sicer poznali oblike zaslužnjevanja (kot zastavno pravico, pravno ločitev človeka od varstva njegovega rodu in kot vojne ujetnike), kjer pa sta bila zastavljenec ali suženj lahko dejavna člana domače skupine, kar je velikanska razlika od blagovnega suženjstva, značilnega za zahod. Ključno je, da so te stare »avtonomne« ustanove od 15. stoletja dalje v službi evropske trgovske širitve, v službi »proto-kolonializma« pred nastopom formalnega kolonializma z berlinsko imperialno delitvijo bogatega afriškega plena z ljudstvi vred konec 19. stoletja.

Rodneyjevo vodilo je razbiranje protislovij. Eno od njih je pri raziskovanju zgodnjega obdobja afriške zgodovine v tem, »da ga je nemogoče v celoti razumeti, ne da bi najprej poglobili svoje znanje o svetu nasploh, in vendar lahko resnično podobo kompleksnosti razvoja človeka in družbe zarišemo šele po intenzivnem proučevanju dolgo zanemarjene celine« (str. 120).

Sledi izčrpana analiza posledic tega, kako je Evropa postala dominantni del svetovnega trgovskega (kapitalističnega) sistema, ocena afriškega prispevka h kapitalističnemu razvoju Evrope, ki je končno privedel do kolonializma kot izkoriščevalskega sistema za podrazvijanje Afrike. To je dosledno razgrinjanje tem, ki jih je Rodney obdeloval v svojem kratkem življenju (bil je žrtev političnega atentata v domači Gvajani): svetovni kapitalistični sistem, izmuzljivo vprašanje zmožnosti samostojnega delovanja Afričanov, razčlenitev razrednih bojev in pri tem predvsem vloga nebelega afriškega srednjega razreda (kompradorske buržoazije), preplet rasnega in razrednega vprašanja, struktura delovnih razredov (zlasti doma v Karibih); in iskanje družbenih alternativ skozi analizo protislovij ob že zaznanem rušilnem neokolonializmu.

Delo je bilo vse do danes deležno številnih kritik z vseh mogočih, tudi nasprotujočih si strani. To je morda eden izmed indicev, kako inovativno je bilo ob izidu in kako aktualna vprašanja odpira kljub »zastarelosti«. Ob tem prevodu, prevodih *Bremena črnega človeka* (2010) zgodovinarja Basila Davidsona, Evans-Pritchardove antropološke monografije o Nuerih (1993) in nekaterih novejših bolj specifičnih obravnavah sodobnejših afriških problemov, kot so migracije, šele spoznamo, kako osupljivo borna je prevodna in domača družboslovna literatura (med aktualnimi izjemami so pregledne *Države afriškega islama* Bogomila Ferfile) o »zanemarjeni celini«.

Monika Kalin Golob

**Jasna Mikić: Spol in jezik.**

**Ljubljana: Založba FDV, 2021.**

**175 str., (ISBN 978-961-235-956-0), 15,00 EUR**

Opozarjanje na privzgojene in v družbi ustvarjene vzorce razumevanja ženskega in moškega, dvomi o »naravnem redu stvari«, raziskave o neenakosti, njeno razkrivanje in prizadevanja za družbo, ki bo vključujoča za vse in vsakogar, skladno z nekdanjim sloganom »Vsi drugačni, vsi enakopravni,« vsakič znova razburjajo in delijo (slovensko) javnost.

Ko vprašanje ženskega in moškega zaide na področje jezika, so odzivi branilk in branilcev »naravnega reda stvari« enako burni in žolčni, saj naj bi šlo pri vključujoči jezikovni rabi za poseg v jezikovni sistem, ki da takih intervencij ne sprejema oz. ga celo rušijo. Še več: v slovenističnem jezikoslovju še vedno najdemo argumente o jeziku kot sistemu, ki raste sam iz sebe in prinaša spremembe samodejno, če in kadar so potrebne. Tako nedavno tega v prispevku o naslavljanju nebinarnih oseb (7. 10. 2023: *Ne le jezikovno, predvsem etično vprašanje*; Delo, str. 14) Saška Štumberger z Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani izreka: »Jezikoslovno stališče je, da je slovnični spol nekaj drugega kot biološki in družbeni spol. Tukaj ni enačaja, rešitve pa so že v jeziku.« Zato meni, da »s stališča jezikoslovja /.../ ni treba iskati nobenih rešitev, ker so se vse oblikovale v jezikovnem razvoju«.

Jezik ni entiteta, ki bi se razvijala sama po sebi kot neko suvereno bitje, ne obstaja v praznem prostoru: uporabljamo, določamo in spreminjamo ga ljudje, predvsem pa z njegovo rabo soustvarjamo družbo, v kateri živimo. Razprave o jeziku in spolu so zato pomemben del ozaveščanja družbe o tem, da tudi jezik lahko prispeva k spolni diskriminaciji ali spodbuja vključenost; lahko sproža nestrpnost ali vodi v strpnost. Seveda je jezik le eden od kazalnikov neenakosti, a pomembno vpliva na vzpostavljanje razmerij v družbi, na razumevanje sveta in njegovo opomenjanje, na vzpostavljanje vloge žensk in moških; neenakost tudi jezikovno presegamo ali vzdržujemo – pogosto zelo subtilno. Tema, ki je od 70. let 20. stoletja predmet številnih študij in raziskav, je analitično zanimala tudi Jasno Mikić. Leta 2020 je objavila disertacijo *Jezik in družbena (ne)enakost spolov na trgu delovne sile* ter jo leta 2021 predelala v znanstveno monografijo *Spol in jezik* (Založba FDV, zbirka Ost).

Knjiga v sedmih poglavjih opredeljuje ključne teme in področja, jih terminološko ureja ter povezuje in razčlenjuje temeljna pojma *spol* in *jezik* v različnih jezikih, prikazuje seksistično rabo jezika bodisi na ravni semantike bodisi sistemskih (obrazilnih) oblik ter se pri tem sklicuje tudi na empirično (doktorsko) raziskavo jezikovne rabe na trgu delovne sile. Raziskava je inovativna prav zaradi meddisciplinarne obravnave: sociološke, jezikoslovne in sociolingvistične teorije in spoznanja je avtorica aplicirala na problematiko človeškega zaznavanja poklicnih poimenovanj. Z metodo ERP (*Event Related Potentials*) je merila možgansko dejavnost testiranih oseb med branjem povedi,

ki so vsebovale ta poimenovanja v ženski ali moški slovnični obliki. Rezultate raziskave, obširno sklicujoč se na predhodne študije, predstavlja v četrtem poglavju. Potrjuje, da so poimenovanja za moške delujoče osebe manj vključujoča ter ne predstavljajo žensk in moških enakovredno. Hkrati pa opozarja tudi na slabšalne konotacije nekaterih poimenovanj v ženski obliki, ki se jih je treba zavedati ob doslednem upoštevanju obojespolnih poimenovanj.

Navedbe o jezikovni živosti in samoodzivanju jezika, če in ko je to potrebno, zavrača Jasna Mikić v petem poglavju knjige ter ob tem ponuja pristope k jezikovnim spremembam za vključujočo rabo. Navaja dva taka pristopa: vpeljavo »neseksistične jezikovne preobrazbe« ali »feministično jezikovno preobrazbo«, kot ju poimenuje (str. 95–96). Oba obširno in temeljito predstavlja s pregledom in analizo literature od 70. let 20. stoletja, pri čemer opozarja tudi na pasti tovrstnih posegov in nasprotovanja spremembam v jezikovni praksi.

Zanimivo in prvo tako izčrpno je podpoglavje o mednarodni in slovenski jezikovni politiki glede vključujoče rabe (5. poglavje, str. 103–164). V njem natančno povzema zakonodajne in druge formalne podlage, dokumente in priročnike, ki predstavljajo tako rabo oz. k njej usmerjajo.

Enako dragoceno za nadaljnje raziskovanje jezika in spola je 6. poglavje, ki prinaša historiat neseksistične rabe jezika v Sloveniji. V poglavju avtorica razčlenjuje »sistemske in individualne spodbujevalce in zaviralce rabe neseksističnega jezika« (str. 121), nazorno prikazuje javne razprave, medijske prikaze in odzive. Poveden je pregled sprememb v jezikovnonormativnih priročnikih (slovnica, slovarji), ki navajajo k jezikovni vidnosti žensk. Poglavje zaključuje opis razprav po odmevnem sklepu senata Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani leta 2018, ki je za interne pravilnike predvidel izmenjujočo se rabo: enkrat v ženski, drugič v moški obliki, kar je povzročilo silovite odzive ter še danes zbujajo posamezne polemike, dvome, odpor in podporo.

Tovrstni (celo zelo nestrpni in sovražni) odzivi – ki pa niso značilni le za Slovenijo, ampak raziskave kažejo podobno tudi drugod – nas opominjajo, kako pomembno je prizadevanje za (spolno) vključujoči jezik in kako nujno je preseganje argumentov, ki jezikovni sistem izrabljajo za nasprotovanje spremembam preživetih jezikovnih rab in s tem prispevajo k ohranjanju razmerij med spoli, v katerih je ženska nevidna, zgolj vsebovana v moškospolnem poimenovanju, priponi ali obrazilu. Kot poudarja avtorica v sklepu (str. 144), je jezik »zato eden pomembnejših vidikov enakosti spolov, brez katerega se enakost ne more udejanjiti«. Iz samoumevne generične poimenovalne vključenosti ženske že desetletja tudi jezikovno izstopamo v samostojna poimenovanja nosilk funkcij, poklicev, dejavnosti in delujočih oseb ob enakovrednih moških poimenovanjih. Prav tovrstna raba v javnih nastopih in besedilih (študentke in študenti; kolegice in kolegi; poslanke in poslanci ipd.) je prispevala k večji vidnosti žensk v družbi.

Znanstvena monografija Jasne Mikić je prvo slovensko delo, ki interdisciplinarno povezuje vprašanja spola, delovne in družbene vloge žensk ter jezika. Prinaša poglobljene in jasne analize obravnavanih tem v tuji in domači literaturi, jih potrjuje z lastno raziskavo ter postavlja ogledalo tradicionalizmu in konservativizmu, tudi dela slovenskega jezikoslovja. Skoraj trideset let vztrajanja pri mnenju, da je moški slovnični spol

generični in zato spremembe niso potrebne, kaže svojevrstno zaprtost in premajhno vpetost nekaterih raziskovalk in raziskovalcev slovenskega jezika v aktualne znanstvene in družbene premisleke.

Knjiga Jasne Mikić (slovenskemu) jezikoslovju nalaga pomembno nalogo: ob možnostih in rešitvah za vključujočo jezikovno rabo, ki jih razčlenjuje avtorica v svoji razpravi, je treba iskati nove in nove, jih jezikovno in stilno analizirati, prilagajati različnim vrstam besedil, torej razmišljati o žanrsko specifičnih, si prizadevati za strpno utemeljevanje vključujočega jezika ter uporabnice in uporabnike jezika seznanjati o obvladljivih možnostih vključujoče rabe, ki besedilo in njegovo sporočilnost čim manj obremenjujejo. Zato je »s stališča jezikoslovja« potrebno še veliko dela.

Tjaša Turnšek

**Aleksej Kalc (ur.): Nadzor migracij na Slovenskem od liberalizma do socializma.**

**Ljubljana: ZRC SAZU, 2021.**

**335 str., (ISBN 978-961-05-0574-7), 24,00 EUR**

Ob prvem pogledu na naslovnico zbornika *Nadzor migracij na Slovenskem od liberalizma do socializma* lahko dobimo občutek, da bo pričujoče delo nadzor migracij obravnavalo skozi precej ozko usmerjeno perspektivo. Temu namreč botrujeta kombinacija besede »nadzor« in spremljajoča fotografija graničarja z daljnogledom, ki aplicira, da bo zbornik migracije obravnaval predvsem s »sekuritizacijskega« vidika. A za razliko od tega pričujoče delo nadzor migracij razume mnogo širše: kot obvladovanje in usmerjanje družbenih in gospodarskih razmer, urejanje socialnih in državljskih pravic ter kot implementacijo nacionalnih politik in integracijskih modelov. Nadzor migracij je namreč širok pojem, ki v študijah ni novito tematsko in problemsko opredeljen ter sega na področja družbene, gospodarske, politične in kulturne sfere (str. 13–14). Pričujoči zbornik nam ponuja vpogled v nekatere vidike tega kompleksnega fenomena z vidika zgodovinske perspektive.

Zbornik, ki je rezultat raziskovalnega projekta »Nadzor nad migracijami na Slovenskem od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije« in raziskovalnega programa »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (oba financira ARIS), vsebuje deset prispevkov enajstih avtorjev in avtoric. Tematsko se deli na tri sklope; vsak sklop se fokusira na določeno zgodovinsko fazo nadzora migracij v slovenskem etničnem prostoru.

V prvem delu se prispevki nanašajo na obdobje od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, tj. obdobje, ko je slovenski etnični prostor postal eno najbolj izrazitih selitvenih območij avstro-ogrske monarhije. V Avstriji je bila v obdobju liberalizma svoboda izseljevanja zajamčena z ustavnim zakonom – določene politične opcije, gospodarski interesi in deli državnega aparata so se zavzemali za njeno polno uveljavljanje, drugi pa za njeno omejevanje. Iz postopkov izdajanja potnih listov so razvidna ravnanja krajevnih uprav, ki so ugotovljale tehtnost argumentov za izselitev; v primerih, ko bi lahko migracija imela negativne posledice za družino in občinsko blagajno, so preprečile odhod. S perspektive priseljevanja v Avstrijo se na primeru priseljencev iz Italije v Trstu pokaže, kako se je kot sredstvo nadzora uporabljalo državljanstvo in kako je bila naturalizacija državljanov v Avstriji odvisna od političnih in gospodarskih okoliščin, družbenega statusa in politične usmeritve prosilcev (str. 18). Porast migracij ter z njimi povezana vprašanja in konflikti pa so posledično privedli do potrebe po regulaciji migracij, kar se pokaže na primeru priseljske politike Združenih držav Amerike, kamor se je izselilo večje število Slovencev; po prvi svetovni vojni je namreč ta uvedla kvotni sistem in s tem postavila omejitve priseljevanja, ki so temeljile na etničnih in rasnih podlagah.

Drugi tematski sklop se nanaša na obdobje med svetovnimi vojnami. Za slovenske dežele in Hrvaško, ki v prejšnjih državnih okvirih niso imele vpliva pri političnem urejanju izseljenskega vprašanja, je konstitucija skupne države pomenila možnost za uravnavanje in usmerjaje migracijskih gibanj z ozirom na gospodarske, socialne in nacionalne interese (str. 19). Kako se je ta odnos do migracij spremenil, priča jugoslovanski primer, ko se je država osredotočila na povezovanje z diasporo in si v ta namen »izmislila« koncept izventeritorialne »desete banovine«, s katerim si je prizadevala razširiti svojo suverenost nad jugoslovanskimi izseljenci in njihovimi potomci po svetu. Izseljenskih skupnosti država ni dojemala v sklopu njihovih življenjskih kontekstov, ampak jih je obravnavala kot živeče na lastnem državnem ozemlju, zato se je v diaspori izoblikovala alternativna podoba jugoslovanstva (str. 20).

Zanimiv primer iz tega obdobja so Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine, ki so se z izselitvijo umaknili fašizmu, zlasti v Argentino, in tako postali vprašanje nadzora s strani treh držav: Italija, katere državljani so bili, je v njih videla antifašistične nasprotnike, Jugoslavija jih je na lastnem ozemlju obravnavala kot begunce, v tujini pa so jih imeli za pripadnike jugoslovanske nacije. Njihovo angažiranost za manjšinsko vprašanje Julijske krajine je izkoristila za utrjevanje centralizma s pomočjo lojalnih emigrantskih organizacij na jugoslovanskih tleh, ki so gibanju dajale politično usmeritev. Integracijska politika »desete banovine« je pri primorskih izseljencih v Argentini naletela na večji odpor, zato je – tudi zaradi ovajanja jugoslovanskih konzularnih služb – postala tarča političnega nadzora in preganjanja argentinske diktature (str. 20–21).

Konec druge svetovne vojne in vzpostavitev socialističnega družbenopolitičnega sistema sta pomenila novo zgodovinsko prelomnico v odnosu do migracij, na kar se osredotoča zadnji, najboljšežnejši sklop zbornika. Temeljni instrument je bila zaprta in varovana državna meja, ki je izključevala prosto prehajanje; čezmejna in obmejna gibanja je dovoljevala le pod določenimi pogoji in pod nadzorom oblasti (prav tam). Poseben predmet nadzora so bili domači in tuji dvolastniki, predvsem na mejah z Avstrijo in Italijo, saj so bile čezmejne osebne vezi z vidika oblasti pojmovane kot potencialni kanali kapitalistične propagande in spodbujanja prebegov, ostri kriteriji za pridobitev potnega lista pa so bili sami po sebi razlog za nezakonito zapuščanje državnega ozemlja (str. 22). Na goriškem ozemlju, ki ga je razmejitev dodelila Italiji, izseljevanje ni bilo enosmerno, čeprav je močno prevladovalo prehajanje z vzhoda na zahod. Vzroki za odhajanje v zahodni svet so bili povezani z boljšimi življenjskimi razmerami, nezaupanjem v prihodnost, pa tudi z osebnimi, čustvenimi razlogi. Izkušnje in izpovedi nezakonitih prebežnikov v kontekstu nastanka Nove Gorice kažejo, da to niso bili pobegi v neznano, saj so poznali teren in nadzorne prakse jugoslovanskih oblasti. To je pomenilo, da so bili lokalni prebežniki pripravljani na možne ovire in pasti pri pobegu, zaradi česar so bili pri svojem početju neprimerno bolj uspešni, kot če praks nadzora jugoslovanskih oblasti ne bi poznali (str. 22–23). Časopisje kot sredstvo usmerjanja javnega mnenja je v tem obdobju (re)produciralo predvsem negativno podobo nezakonitih prebežnikov z namenom odvracanja državljanov od izseljevanja. Diskurz je z besediščem, naracijo in situacijskimi okoliščinami potekal na ravneh njihove kriminalizacije in moraliziranja. Za pisanje je bil značilen emocionalen naboj za doseg čustvenega odziva bralcev (prav tam).



Vzpostavljanje zahodne meje po drugi svetovni vojni je jugoslovanskemu migracij-skemu nadzoru prinašalo svojevrstne izzive. Izvori teh izzivov so bila neskladja med sistemi za določanje statusa migrantov in njihovih pravic. Poleg tega je bilo zaradi spremenljivosti meja in državljanstev težko oblikovati ustrezen sistem kategorij za klasifikacijo ljudi na podlagi državljanstva in etnične pripadnosti (str. 23–24). A ne glede na to so bili odnosi Jugoslavije z izseljenstvom tudi v povojnem obdobju v splošnem pomembno družbeno-politično področje. Bistvo programov povezovanja sta tvorila ustvarjanje simpatije in spodbujanje navezanosti s pomočjo kulturnih in gospodarskih dejavnosti, med katere so sodili tudi organizirani obiski domovine v sklopu Slovenske izseljenske matice. Obiski so se uveljavili kot najbolj prodorna oblika grajenja obojestranskih vezi, vsebovali pa so tudi ekonomski vidik, saj so postali dejavnik razvoja turističnega sektorja v Jugoslaviji (str. 25).

Prispevki v zborniku v večini temeljijo na arhivskih in muzejskih virih iz različnih državnih arhivov ter na sekundarni literaturi, ki obravnava nadzor migracij v slovenskem etničnem prostoru. V tem smislu so dragocen dokument preteklosti, ki je lahko v pomoč različnim družbenim vedam, ki se ukvarjajo s področjem migracij (npr. sociologija, kulturologija). Metodološko izstopata 8. (Milharčič Hladnik) in 10. poglavje (Kavrečič in Koderman), ki se osredotočata na analizo vsebine oz. diskurza v slovenskem časopisju in reviji *Rodna gruda*. Čeprav poglavji pod drobnogled vzameta razmeroma majhno število analiziranih medijskih tekstov, pa je njun doprinos v tem, da problematiko proučevanja nadzora migracij v obdobju socializma v Sloveniji razširita na področje proučevanja medijev.

Ena izmed problematičnih točk zbornika kot celote se nanaša na nedosledno rabo terminov »begunec«, »migrant«, »izseljenec« ipd., saj ne ponudi teoretske opredelitve ali jasne analitične razmejitev teh temeljnih konceptualnih kategorij za opis oseb, ki se selijo. Poleg tega je v zadnjem delu zbornika, ki obravnava obdobje socializma, na določenih izsekih moč zaznati že vnaprej aplicirano negativno podobo tega družbenopolitičnega sistema. A kljub nekaterim manjšim pomanjkljivostim zbornik kot celota pomenljivo ilustrira, da nadzora migracij ne moremo obravnavati kot enosmeren proces oblasti do izseljencev, ampak ga moramo razumeti kot dinamičen odnos »obeh strani« v družbenem, gospodarskem, političnem in kulturnem smislu. Posebna odlika zbornika je tudi to, da je napisan tako, da ne služi zgolj stroki na tem področju, ampak je lahko informativno branje za vsakogar, ki se želi poučiti o bistvenih zgodovinskih trendih na področju migracij v slovenskem etničnem prostoru.

Tina Kogovšek

**Karl H. Müller, Niko Toš: Naproti novim oblikam družboslovja: družboslovne raziskave v kontekstu Znanosti 2.0 in družb tveganja, RISC. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2021 (e-knjiga). 264 str., (ISBN 978-961-235-959-1), prost dostop**

Zbirka besedil pod naslovom *Naproti novim oblikam družboslovja* je slovenski prevod monografije, ki je v angleščini izšla leta 2012 pri založbi Echoraum z Dunaja, pet od osmih poglavij pa je predhodno že bilo objavljenih tudi v recenziranih znanstvenih revijah. Kot uvodoma k slovenski izdaji monografije pravi slovenski soavtor, dolgoletni vodja Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij ter profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani Niko Toš, naj bi knjiga spodbujala nove, širše in kompleksnejše zasnove znanstvenega raziskovanja, pri tem pa se osredotoči na sociološko empirično raziskovanje tipa družboslovna anketna raziskava. Monografija je nastala kot nasledek (samo)kritičnih razmislekov in na osnovi lastnih dolgoletnih, bogatih izkušenj obeh avtorjev z raznolikimi tovrstnimi raziskavami v njihovih znanstvenoraziskovalnih okoljih. Med temi so tako domače nacionalne (npr. SJM) kot priznane mednarodnoprimerjalne raziskave (npr. ESS, ISSP, Share, EVS, WVS). Tovrstne raziskave so se in se v svojih zasnovah vedno morajo prilagajati spreminjajočim se družbam, kar ima tako ožje metodološke posledice (spremembe v motiviranosti anketirancev za sodelovanje, problem zagotavljanja reprezentativnih vzorcev itd.) kot tudi širši družbeni kontekst (npr. hitri, globoki premiki v strukturah sodobnih družb, tehnološki razvoj, predvsem sodobnih informacijsko-komunikacijskih tehnologij itd.). Nekoliko ožje so besedila nastala v kontekstu oblikovanja metodološko ene najbolj dodelanih mednarodnoprimerjalnih družboslovnih raziskav, že omenjene Evropske družboslovne raziskave (angl. *European Social Survey* – ESS).

Monografija je osredotočena na tri glavne teme, organizirane v štiri dele, ki si sledijo od splošnejših k bolj konkretnim vsebinam. Prva tema v prvem delu (prvo poglavje) je razmislek o prehodu celotnega področja znanosti iz tradicionalne konfiguracije, poimenovane Znanost 1.0 (od nastanka znanstvenega pristopa v 16. stoletju do obdobja med letom 1900 in 1950), v nastajajoči kompleks Znanosti 2.0 (od leta 1950 dalje). Če naštejemo le nekaj značilnosti prvega in drugega obdobja, so za Znanost 1.0 na primer značilni večja ločnica med odkritji in njihovimi aplikacijami, relativna zaprtost v ožje disciplinarne okvire in s tem homogenost raziskovalnih skupin, v večji meri notranji nadzor nad kakovostjo. Za Znanost 2.0 pa so bolj značilni večja povezanost med odkritji in aplikacijami, večja odprtost ter inter- in transdisciplinarnost ter večja samorefleksivnost, družbena odgovornost in širši, tudi zunanji kriteriji presoje kakovosti. Poglavje obravnava dolgoročno evolucijo znanosti, se nato osredotoči na sistem znanosti med letoma 1900 in 1950, stanje stvari v času nastanka monografije leta 2012 ter poskuša predvidevati prihodnji razvoj znanosti v obdobju med 2050 in 2100. V zaključku av-

torja svoje razmisleke s spletno anketo preverita še na vzorcu strokovnjakov s področja preučevanja znanosti kot sistema. Pri tem ves čas kritično reflektirata položaj in razvoj sodobnih družboslovnih ved in humanistike ter v kontekstu razvoja sistema znanosti iščeta možnosti njenega kvalitativnega preskoka v tem razvoju.

Druga tema v drugem in tretjem delu knjige se osredotoča na posledice prehoda iz Znanosti 1.0 v Znanost 2.0 za sodobno empirično kvantitativno usmerjeno družboslovje, pri čemer je drugi del zastavljen nekoliko bolj teoretsko epistemološko, tretji pa že išče bolj praktične, konkretnejše rešitve. Pri tem se avtorja v veliki meri opirata na sodobnejša spoznanja raziskovanja kognitivnih procesov in nevroznanosti. V drugem delu (drugo in tretje poglavje) tako ugotavljata, da je bilo tradicionalno anketno raziskovanje zgrajeno na predpostavkah Znanosti 1.0 ter je v tem okviru doseglo svoj vrhunec in tudi mejo. Na ozadju prehoda v Znanost 2.0 pa se postavlja vprašanje, kako snovati tovrstne raziskave v pogojih nove konfiguracije znanstvenega sistema (od njihove zasnovе in organizacije do zbiranja, urejanja in analize anketnih podatkov). V tretjem delu pa, kot rečeno, avtorja iščeta konkretne rešitve, predvsem v smeri vizualnega oblikovanja anketnih vprašalnikov (četrto poglavje) in širjenja možnosti sekundarne analize v smeri predlogov novih načinov primerjalne analize v pogojih omejene primerljivosti podatkov ali celo raziskav kot celot (njihove izvedbe itd.).

Tretja tema, z najbolj sociološkimi poudarki, predstavljena v četrtem delu knjige, se osredotoča na družbe tveganja in družbe RISC, kar je okrajšava za *Rare Incidences, Strong Consequences*, torej redki dogodki s hudimi posledicami, katerih značilnosti in procesi so predstavljeni v šestem poglavju (»družbe tveganja« Ulricha Becka bi torej lahko imeli za eno od bolj znanih ožjih konceptualizacij družb RISC). V tem kontekstu sledita še dva ključna vidika, ki ju avtorja ponazorita z mednarodnoprimerjalnimi anketnimi podatki. Eden je specifikacija osnovnih družbenih struktur sodobnih družb tipa RISC; ključno je vprašanje strukturiranja zaposlitve za polni delovni čas – ali sledi strukturi jedro/periferija ali klasični vertikalni organizaciji (sedmo poglavje). Vertikalni model družbene organizacije predpostavlja, da delovni procesi vodijo do vertikalne delitve na razrede oziroma sloje, pri čemer se te delitve pojavljajo že pri zaposlenih za polni delovni čas, druge družbene skupine pa temu modelu organiziranosti sledijo. Model jedro/periferija pa poskuša konceptualizirati v sodobnosti izrazitejši pojav vedno več perifernih skupin, ki poleg brezposelnih zajemajo tudi marginalno zaposlene, periferno samozaposlene, začasno zaposlene ipd., torej tiste, ki jih danes običajno nekoliko poenostavljeno imenujemo s pojmom prekarno zaposleni. Vertikalni razcep je v tem primeru med zaposlitvijo za polni delovni čas (jedro z razmeroma majhnimi razlikami znotraj tega jedra) in drugimi oblikami zaposlitve, vključno z brezposelnostjo (periferija z veliko vertikalno razdaljo do jedra). Primera anketnih raziskav v Sloveniji in Avstriji sicer potrđita prevlado klasičnega vertikalnega modela organizacije. Drugi vidik je povezava med družbeno neenakostjo in zdravstvenimi razmerami v osmem poglavju, v katerem avtorja razvijeta kompleksno novo metriko socioekonomskih tveganj in življenjskih možnosti na osnovi več različnih sodobnih življenjskih pogojev ter jo preučujeta v kontekstu sicer že znanih razmerij med stratifikacijo, družbeno neenakostjo in zdravjem (na podatkih več držav npr. ugotavljata povezanost zdravja z dohodki in izobrazbo).

Kljub temu da je izvirna monografija dejansko stara že več kot deset let, to ne zmanjša njene aktualnosti; še več, menimo, da se je njena aktualnost v teh letih še povečala in dodatno poudarila trende v razvoju znanosti, ki so se v tem vmesnem času še pospešili. Monografija je izrazito interdisciplinarno zastavljena, saj ne pokriva le ožjega področja družboslovne metodologije, ampak posega tudi na področja epistemologije, sociologije ter teorije, filozofije in zgodovine znanosti, ne le družboslovnih, temveč tudi naravoslovnih ved in v svojem prizadevanju išče tudi povezave med njimi. Kar se kaže danes še bolj izrazito kot v času nastanka besedil, je, da se bodo ob sodobnih izzivih človeške družbe (podnebne spremembe, digitalizacija, razvoj umetne inteligence itd.) in tudi skokovitem razvoju novejših področij, kot so npr. nevroznanost, biotehnologija itd., morale različne znanstvene discipline med seboj še bolj povezovati in sodelovati. Monografija sicer ni namenjena širši, ampak bolj specifično strokovni javnosti (ali kot omeni Toš, je bolj hermetično zastavljena), a to seveda ne zmanjšuje njene relevance, saj sili h kritičnemu razmisleku o sodobni empirični družboslovni znanosti v pogojih sodobnih družb (in ožje področja znanosti) ter išče nove, včasih drzne načine tega početja v prihodnosti.